

Ερευνητικά δεδομένα για την εθνική ταυτότητα

Θα μωραύσει
χρησιμεύσει ως
ένα σύστημα
ωραράκιμα
(σεφ. 5)

Η εθνική ταυτότητα στα σχολικά βιβλία

Ανάλυση το 1996 σχολικών βιβλίων ιστορίας, γεωγραφίας και γλώσσας (του υποχρεωτικού σχολείου) δείχνει ότι η αντίληψη για το έθνος και η αξιολόγηση της εθνικής ταυτότητας που περιέχουν τα βιβλία είναι η ακόλουθη.

Τα βιβλία περιγράφουν το ελληνικό έθνος με τρόπο που ανάγει έμμεσα τους δεσμούς μεταξύ ομοεθνών πολιτών στη συγγένεια, πράγμα που επιτείνει τις τάσεις οριοθέτησης και αποκλεισμού των «άλλων».

Το περιγράφουν σαν οντότητα έξω από το χρόνο και την ιστορία με πολιτισμικές ιδιότητες που «διατηρούνται» αναλλοίωτες από την αρχαιότητα και χωρίς πολιτισμικές επιδράσεις από «άλλους», υπονοώντας την αιώνια πολιτισμική ομοιογένεια.

Συνέπεια της έμφασης στην ανιστορική ομοιογένεια μέσα από τη «διατήρηση» (των ίδιων «ελληνικών» πολιτισμικών ιδιοτήτων από την αρχαιότητα) είναι αποσιωπήσεις πληροφοριών που θα προετοίμαζαν για την ασφαλή συμμετοχή στο ευρωπαϊκό παρόν. Από τα βιβλία απουσιάζει το αναπόφευκτο των αλληλεπιδράσεων, απουσιάζει η πληροφορία ότι όλες οι εθνικές ιδιαιτερότητες είναι σύνθεση επιρροών, απουσιάζει πλήρως η μνεία ότι οι δυναμικοί πολιτισμοί στην ιστορία έχουν ιδίως αντλήσει από άλλους, ενώ αντίθετα οι απομονωμένοι πολιτισμοί άργησαν να προχωρήσουν σε στάδια πιο περίπλοκης κοινωνικής οργάνωσης.

Έτσι, η ομοιογένεια ως αξία, συνδυασμένη στα σχολικά βιβλία με την αξία μιας μυθικής ελληνικότητας που ανεπηρέαστη από κάθε άλλο πολιτισμό (και μάλιστα της οθωμανικής αυτοκρατορίας) «διατηρείται» αναλλοίωτη από την αρχαιότητα, καλλιεργεί φόβους αλλοιώσεων από την επαφή και συνεργασία με άλλους λαούς, τάσεις απομονωτισμού, τάσεις υπεράσπισης της ομοιότητας και καταδίκης των διαφορών.

Η άρνηση των επιδράσεων μαζί με την αιωνιότητα του ελληνικού έθνους οδηγούν αναπόφευκτα σε μια αντιφατική και αμφίθυμη στάση απέναντι στις έννοιες της εξέλιξης και της προόδου, έμμεσα αποδίδοντας στην αλλαγή που επιφέρει η επίδραση το χαρακτήρα της αλλοίωσης. Έτσι τα βιβλία περιέχουν την παράλληλη εξύμνηση της προόδου και της παράδοσης, της προόδου και της διατήρησης με αποτέλεσμα μια συνεχή αμφιταλάντευση ανάμεσα στην εξέλιξη και την παράδοση.

Τα σχολικά βιβλία εμφανίζουν την κλασική αρχαιότητα σαν τη μοναδική πηγή της σημερινής ελληνικότητας, μέσα από δύο δρόμους, την κατευθείαν επιβίωση μέσα από τη διαχρονική διατήρηση των χαρακτηριστικών των Ελλήνων και την αντιδάνεια επίδραση μέσα από την «Ευρώπη», που επηρεάστηκε καθοριστικά από την ελληνική αρχαιότητα και την ξανάστειλε στην Ελλάδα.

Συστηματική ανάλυση των βιβλίων έχει δείξει ότι η «διατήρηση» των ίδιων ελληνικών χαρακτηριστικών στους αιώνες και η αρχαιότητα ως μοναδική πηγή αξίας οδηγεί σε αναπόφευκτη ταύτιση της εθνικής κουλτούρας με την κατωτερότητα, συνεπώς τα σχολικά βιβλία καλλιεργούν μια εθνική ταυτότητα ανασφαλή και εύθραυστη.

Η άρνηση των επιδράσεων δημιουργεί μεγάλη αντίφαση με την πολιτισμική πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Οι επιδράσεις είναι πολλές και βρίσκονται παντού στον περιβάλλοντα χώρο, τα ιστορικά κτίρια, τα τοπωνύμια, τη

γλώσσα, τη λαϊκή τέχνη, την κουζίνα, τη μουσική, τις τελετές, τις συνήθειες, επιδράσεις τουρκικές, σλαβικές, μεσανατολίτικες, σεφαρδίτικες, αραβικές και ιταλικές (για να περιοριστούμε στις πιο παλιές και πιο έντονες).

Η άρνηση των επιδράσεων επομένως καλλιεργεί την πεποίθηση στην κατωτερότητα μέρους των εθνικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Η άρνηση της ύπαρξης του ορατού και γνωστού σε όλους ανάγει την κατωτερότητα της ελληνικής κουλτούρας σε εθνικό μυστικό. Η εθνική μας πολιτισμική ανωτερότητα είναι κάτι σαν τα καλά ρούχα της Κυριακής, ενώ εμείς οι ίδιοι ξέρουμε πολύ καλά τον ανατολίτικο και κατώτερο πραγματικό εθνικό εαυτό μας που κρύβει το αρχαίο προσωπίο.

Ας σημειωθεί ότι η τάση να παρακαμφθεί το παρόν ώστε η απαξία του να αντικατασταθεί από την αρχαία αίγλη, πέρα από τους πολιτικούς κινδύνους που περιέχει, καταστρέφει την πολιτισμική σχέση των κοινωνικών ομάδων με την αρχαιότητα. Τη μετατρέπει στις «μεγάλες πέτρες» που «βουλιάζουν» όποιον τις σηκώνει. Είναι αδύνατο η αρχαιότητα να λειτουργήσει θετικά όταν προβάλλεται η αξία της για να εξισορροπήσει την καταδίκη του εθνικού παρόντος. Είναι αδύνατο να διαμορφωθεί μια θετική σχέση των κοινωνικών ομάδων με τα πολιτισμικά προϊόντα της αρχαιότητας, όταν ο επίσημος λόγος του σχολείου τα εμφανίζει σαν το μοναδικό επίτευγμα πολιτισμού του «έθνους», με αποτέλεσμα ν'ανακαλεί η υπεραξιολόγησή τους συστηματικά τη μικρότητα και αναξιότητα της σημερινής Ελλάδας.

Με άλλα λόγια, η άρνηση των επιδράσεων, η διαχρονική αναλλοίωτη ελληνικότητα και η επανάληψη της καθοριστικής επίδρασης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στον «ανώτερο» ευρωπαϊκό συνθέτουν έναν αξιολογικό μύθο που επιτρέπει στην αρχαιότητα να εξυψώνει τους Έλληνες σε «ισότιμα» μέλη της παγκοσμίως «ανώτερης» ευρωπαϊκής οικογένειας.

Το ιδεολογικό τμήμα αυτής της φανταστικής ισότητας με την υποτιθέμενη ευρωπαϊκή ανωτερότητα είναι ακριβό, είναι η καταδίκη της ελληνικής κουλτούρας, γλώσσας και γενικότερα του πολιτισμικού παρόντος της ελληνικής κοινωνίας. Η διεκδίκηση ισοτιμίας της Ελλάδας επιδιώκεται μέσα από μίαν αιτιολόγηση που νομιμοποιεί την ανισοτιμία. Η ισότητα της χώρας με όλες τις χώρες δεν είναι δικαίωμα που πηγάζει από την αμφισβήτηση της κλίμακας ιεραρχικής κατάταξης των λαών και από τη στήριξη της αμφισβήτησης στην ισχυρή αιτιολόγηση ότι αυτή η κλίμακα ανήκει ως ιδεολογία στον αιώνα της αποικιοκρατίας, αλλά είναι δικαίωμα που πηγάζει από τους αρχαίους τίτλους ευγενείας της Ελλάδας.

Οι αντιλήψεις περί έθνους των εκπαιδευτικών

Έρευνα πεδίου (το 1994) σε αντιπροσωπευτικό εθνικό δείγμα εκπαιδευτικών (α/θμιας) διαπιστώνει μίαν «ανάδελφη» εικόνα της εθνικής ταυτότητας, που σαφέστατα στηρίζεται στην υποτίμηση των εθνικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών.

Οι εκπαιδευτικοί εντονότατα εκφράζουν μια μάταιη διεκδίκηση της Ελλάδας που την επικαλούνται αμφίρροπη προς το παρελθόν και προς το μέλλον, ταυτόχρονα βιομηχανική και παραδοσιακή, από τη μια προσανατολισμένη στο δυτικό πρότυπο κι από την άλλη χωρίς να επηρεάζεται από αυτό, συγχρόνως προς τα εμπρός και προς τα πίσω.

Οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν σε ψηλά ποσοστά την Ευρωπαϊκή Ένωση σαν συμπαγές και αδιαφοροποίητο σύνολο, επίφοβο για την ελληνική κοινωνία και ιδίως την κουλτούρα.

Συμφωνούν σε ψηλά ποσοστά με αξιολογήσεις που περιγράφουν αρνητικά τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και τον ονομάζουν «υλικό» σε αντίθεση με την ελληνική «πνευματικότητα» και σε πολλές από τις απαντήσεις εκφράζουν το φόβο αλλοίωσης ή και απώλειας των εθνικών χαρακτηριστικών.

Οι απαντήσεις δεν κατασκευάζουν μια καθαρά αντιευρωπαϊκή θέση εναντίον της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΕ. Βλέπουν οι εκπαιδευτικοί σημαντικά ωφέλη για τη χώρα από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ιδίως στα πεδία της οικονομίας, της δημοκρατίας και της ασφάλειας των εθνικών συνόρων.

Η στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στην ενωμένη Ευρώπη δηλ. είναι συγχρόνως θετική και αρνητική, με την αξιοσημείωτη απόχρωση ότι συχνά, όταν αξιολογούν την Ένωση ως αναγκαία για τη χώρα, αυτή η θέση υπονοεί την αποδοχή ενός αναγκαίου κακού, ενώ όταν την αξιολογούν αρνητικά, η θέση αποκαλύπτει σοβαρούς φόβους για την ίδια την πολιτισμική επιβίωση της «ελληνικότητας».

Πολλές απαντήσεις αναδεικνύουν τη δυσκολία εθνικού αυτοπροσδιορισμού σε σχέση με την Ευρώπη και τους άλλους λαούς. Π.χ. θεωρούν ότι το επίθετο Ευρωπαίοι λίγο «ταιριάζει στους Έλληνες (28% απαντούν ταιριάζει «πολύ», 68% «λίγο» και 5% «καθόλου»).

Σε σημαντικά ποσοστά αρνούνται τις ομοιότητες και τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις με διάφορους γείτονες λαούς και ιδίως τους Τούρκους. Επίσης αρνούνται την ύπαρξη επιδράσεων άλλων πολιτισμών στον ελληνικό με εξαίρεση του ευρωπαϊκού.

Η άρνηση ομοιότητας και αλληλεπίδρασης ιδίως με τους Τούρκους είναι η πιο αποκαλυπτική, γιατί περιέχει την εξής αντίφαση: αφενός αρνούνται την ομοιότητα και την επίδραση με τους Τούρκους γενικά, ενώ αφετέρου δηλώνουν ότι υπήρξε «αρνητική» επίδραση της τουρκικής κουλτούρας στην ελληνική.

Η αντίφαση δείχνει ότι η άρνηση ομοιοτήτων και επιδράσεων δεν είναι διαπίστωση ή πεποίθηση, αλλά ιδεολογική κατασκευή που έμμεσα διαγράφει την επιθυμητή εθνική ταυτότητα. Γνωρίζουν τα «ανατολικά» χαρακτηριστικά που έχει η εθνική ταυτότητα αλλά σε σημαντικό ποσοστό δεν επιθυμούν να τα αναγνωρίσουν.

Στο λόγο των εκπαιδευτικών προβάλλει καθαρά η υποτίμηση της εθνικής κουλτούρας και κοινωνίας. Αξιολογώντας τις πηγές αξίας της ελληνικότητας αποδίδουν αξία στην αρχαιότητα σε υψηλότερα ποσοστά, αλλά συγχρόνως αξιολογούν θετικά τον «σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό» σε ποσοστά εντυπωσιακά χαμηλά (η αρχαιότητα 87%, ο σύγχρονος ελληνικός πολιτισμός 15%)

Ένα «ξανά» σε συστηματική αναφορά με την αρχαιότητα επανέρχεται στο λόγο των εκπαιδευτικών ως ιδεατό αντίδοτο στην αρνητική εθνική αυτοεικόνα («να είμαστε ξανά» σαν τους «αρχαίους προγόνους», «σαν άλλοτε», όπως «είμαστε χιλιάδες χρόνια»).

Παράλληλα οι εκπαιδευτικοί έχουν ξενοφοβική στάση απέναντι στους μετανάστες και πρόσφυγες και απρόβλεπτα ψηλό ποσοστό στερεότυπων αιτιολογήσεων, π.χ. ότι «παιρνουν θέσεις εργασίας από τους Έλληνες». Η ξενοφοβία προκύπτει να συνδέεται άμεσα με την κατωτερότητα που αποδίδεται στην εθνική ταυτότητα. Η αιτιολόγηση της εχθρότητας συνοψίζεται στο ότι οι μετανάστες «κάνουν» την Ελλάδα «υπανάπτυκτη».

Ενδεικτικό είναι ότι οι ανεπιθύμητοι μετανάστες και πρόσφυγες δεν θεωρούνται κίνδυνος για την κουλτούρα και την ελληνικότητα, ενώ αντίθετα τέτοιος κίνδυνος θεωρείται η ΕΕ.

Αυτό σημαίνει ότι η αρνητική αντιμετώπιση τόσο της Ένωσης όσο και των μεταναστών σχετίζεται με την αίσθηση πολιτισμικής αδυναμίας απέναντι στην κουλτούρα που είναι αντιληπτή σαν ανώτερη και ισχυρή στην άσκηση επίδρασης.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα δεδομένα είναι ότι σε αντίθεση προς τις αντιευρωπαϊκές θέσεις και ιδίως τα ψηλά ποσοστά έντονα ξενοφοβικών διατυπώσεων, εμφανίζεται ομόφωνη η πεποίθηση ότι οι Έλληνες δεν είναι ρατσιστές (στο εντυπωσιακό ποσοστό 98%).

Υπάρχει μια ακόμα αποκαλυπτική διάκριση. Οι βίαια υποτιμητικές αξιολογήσεις των μεταναστών και προσφύγων συνοδεύονται αρκετά συχνά από την αναγνώριση του ρατσισμού που περιέχει αυτή η αξιολόγηση και από απόπειρες διόρθωσης. Αντίθετα, οι βίαια υποτιμητικές αξιολογήσεις των «Ευρωπαίων» δεν συνοδεύονται από τέτοια αναγνώριση ούτε από διορθωτικές απόπειρες. Δηλ. οι εκπαιδευτικοί «μιλούν» σαν να πιστεύουν ότι το να αποκαλεί κανείς τους Αλβανούς «κατώτερου πνευματικού επιπέδου» ή «εγκληματικές φυσιογνωμίες», αυτό είναι ρατσισμός, ενώ το να αποκαλεί τους Γερμανούς «ρομπότ» ή να κατατάσσει τους Άγγλους στους «βάρβαρους» λαούς, αυτό δεν είναι ρατσισμός.

Δηλαδή, αντιλαμβάνονται το ρατσισμό σαν έπαρση των αντικειμενικά «ανώτερων». Δεν αναγνωρίζουν στους Έλληνες ρατσισμό, γιατί δεν αυτοαναγνωρίζονται ως Έλληνες επαρκώς «ανώτεροι» για να είναι ρατσιστές.

Δεδομένα από έρευνα σε εφήβους

Έρευνα (το 1994) σε πολλές χώρες σε μαθητές/ριες Γ' γυμνασίου, (αντιπροσωπευτικό δείγμα από όλη τη χώρα), 15 χρονών (σήμερα 21) με επίκεντρο το μάθημα της ιστορίας και ερωτήσεις σχετικές με την εθνική ταυτότητα, την ΕΕ και άλλα, έδειξε τα ακόλουθα.

Σε σχέση με τα διεθνή δεδομένα, τα Ελληνόπουλα αποδίδουν (ανάμεσα σε 35 εθνικότητες) την υψηλότερη μαζί με τα Τουρκόπουλα σημασία στη θρησκεία. Η ανάλυση αναδεικνύει ότι η θρησκεία έχει τόσο ψηλά ποσοστά σημασίας όχι αυτόνομα, αλλά επειδή θεωρείται συστατικό της εθνικής ταυτότητας.

Είναι ανάμεσα στις εθνικότητες που αποδίδουν πολύ μεγάλη σημασία στη δημοκρατία.

Είναι η εθνική ομάδα νέων η πιο ενθουσιωδώς θετική για την Ευρωπαϊκή Ένωση, και η πιο αισιόδοξη για το ευρωπαϊκό μέλλον της χώρας.

Είναι από τις πιο εθνοκεντρικά προσανατολισμένες εθνικές ομάδες. Οι έλληνες/ίδες μαθητές/ριες αποδίδουν την ψηλότερη σημασία στην ιστορία της Ελλάδας, αξιολογούν με ιδιαίτερα ψηλά ποσοστά την ελληνική αρχαιότητα και αντίστοιχα με τους εκπαιδευτικούς αποδίδουν εντυπωσιακά χαμηλή αξία στο σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό.

Δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική (δηλώνουν ενδιαφέρον «πολύ» και «πέρα πολύ» για την πολιτική σε ποσοστό 19%, ενώ «ελάχιστο» ή «λίγο» σε ποσοστό 57%).

Αν συνόψιζε κανείς όλα τα αποτελέσματα αυτής της μεγάλης σε έκταση ερωτήσεων έρευνας σε μία φράση, θα έλεγε ότι οι νέοι και νέες είναι πριν απ'όλα αντιφατικοί/ές, με επίκεντρο την αμφιταλάντευση ανάμεσα στην ενθου-

σιαστική αποδοχή της προόδου και την εξίσου έντονη εμμονή σε αξίες της παράδοσης.

Η συγγένεια των συμπερασμάτων από τις παραπάνω έρευνες είναι τόσο μεγάλη και σε μερικά μάλιστα ζητήματα η συνάφεια τόσο υψηλή, ώστε η ισχυρότερη κοινωνιολογική υπόθεση που μπορεί να κάνει κανείς είναι ότι τα δεδομένα που συνθέτουν την εθνική ταυτότητα και την έννοια του πατριωτισμού σήμερα αποτελούν ιδεολογικές σταθερές, που αναπαράγουν συστηματικά οι θεσμοί.

Αυτή η αναπαραγωγή γίνεται στο όνομα της παράδοσης και του πατριωτισμού, που δεν επιδέχονται κριτική από καμία ισχυρή φωνή στην κοινωνία. Τα όποια προβλήματα με την εκκλησία σχετίζονται λιγότερο με τη στάση των εκπροσώπων της και περισσότερο με ένα είδος συναίνεσης και «νομιμότητας» που έχει η παραβίαση των συνταγματικών ελευθεριών όχι από την εκκλησία αλλά από τους λοιπούς θεσμούς. Είναι τεκμηριωμένο (Γ.Σωτηρέλλης, Θρησκεία και Εκπαίδευση, 1993) ότι εκπρόσωποι θεσμών (των κοινοτικών αρχών, των αστυνομικών αρχών, του δικαστικού σώματος) και ιδίως ο εκπαιδευτικός θεσμός σε όλα τα επίπεδα διοίκησης εφαρμόζουν σαν φυσική και αυτονόητα «νόμιμη» την παραβίαση των συνταγματικών επιταγών εφόσον πρόκειται για θέμα θρησκείας.

Είδαμε ότι τόσο τα σχολικά βιβλία όσο και τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών και των εφήβων χαρακτηρίζει η αμφιταλάντευση ανάμεσα στην πρόοδο και την παράδοση, προς το παρελθόν και προς το μέλλον, συγχρόνως προς τα εμπρός και προς τα πίσω.

Συγχρόνως προς τα εμπρός και προς τα πίσω είναι προσδοκία όχι μόνο ανέφικτη αλλά και ιδιαίτερα προβληματική πολιτικά. Σημαίνει ότι τα προβλήματα της κοινωνίας γίνονται αντιληπτά σαν αδιέξοδα και η αίσθηση αδιεξόδου καταστρέφει αναπόφευκτα την πρόθεση παρέμβασης στα κοινωνικά γενόμενα με στόχο τη βελτίωσή τους.

Την αντίφαση ανάμεσα στην παγκοσμιότητα που το ευρωπαϊκό στερεότυπο αποδίδει στην ελληνική αρχαιότητα και την παράλληλη υποτίμηση της ελληνικής κοινωνίας την έχει ήδη θετικά διατυπώσει πριν πολύ καιρό η διανοήση των δεκαετιών του οράματος για μια Ελλάδα κράτος ευρωπαϊκό, που πηγάζει από τον ελληνικό Διαφωτισμό και συνεχίστηκε από το κίνημα του δημοτικισμού. Η αρχαιότητα ως πολιτισμική πηγή θεωρείται σημαντική, επειδή οδηγεί στη θετική αξιολόγηση του παρόντος και άρα ανοίγει δρόμους για το μέλλον, ενώ η θαυμαστική ενατένιση της αρχαιότητας και η τάση μίμησής της καταδικάζεται ως πολιτισμικά στεία και πολιτικά αντιδραστική. Η τάση αυτή διεκδίκησε την αξία του κοινωνικού παρόντος και την παρέμβαση για την εξέλιξή του.

Συμπερασματική πρόταση. Για να επιτευχθεί η προτεινόμενη από τον Ν.Θ. «προώθηση», μιας συζήτησης για την εθνική ταυτότητα πέρα από τις «ξεπερασμένες διαχωριστικές γραμμές», χρειάζεται οπωσδήποτε να αμφισβητηθεί ο πατριωτισμός της εθνικοφροσύνης, δηλαδή η αυτονόητη ορθότητα της παραβίασης του συντάγματος, όταν πρόκειται για θέματα θρησκείας και η εξίσου αυτονόητα «νόμιμη» παραβίαση των νόμων εφόσον εμπνέεται από πατριωτικές προθέσεις (βλ. περίπτωση Βρακά, Ιμίων και Οτσαλάν), που στηρίζονται στην αυταπόδεικτη ορθότητα της οποιασδήποτε πολιτικής θέσης, αρκεί να επικαλείται

τον πατριωτισμό, και αυτό αναπαράγεται από τα σχολεία με την εικόνα του έθνους θύματος, του οποίου οι πολιτικές ηγεσίες είναι πάντοτε ανεύθυνες, με κεντρικό παράδειγμα το πώς αιτιολογείται η μεγαλύτερη ήττα στην ιστορία του ελληνικού κράτους: η Μικρασιατική καταστροφή απλούστατα οφείλεται στην αγριότητα των Τούρκων και την αδιαφορία των συμμάχων.

Ά. Φραγκουδάκη